

עקירת עצי פרי

יש וקיים צורך בעקירתם של עצי פרי ממקומם, והצרכים שונים הם, מתעוררת כמובן בעיה הילכתית ביחס לכל אחד מהצרכים הללו והם כדלקמן בערך:

א. ישנם עצי מאכל שהזקיננו, אולם עדיין הם נושאים פירות, ברם היבול הועזם מעורר בעיה של החלפתם באחרים, כלומר, בעקירתם ממקומם לשם שתילתם של עצי מאכל אחרים מאותו סוג או אחרים במקום זה.
ב. יש והעץ נושא פירות באופן גורמלי, אך מריבוי הזון הזה בארץ, מוצף השוק בפירות אלה בזמן הבשלתם, ולצרכי התיכנון היעיל מציע משרד החקלאות לעקור אותו ואף נותן פיצויים מתאימים לבעליו.
ג. יש לפעמים צורך לדלל את השורות בכרם ובפרדס, כי הצפיפות מפריעה לעצים להתפתח.

ד. יש צורך בבניית בית, מחסן וכדומה במקומם של העצים.
ה. יש והעץ מסתיר את החלון ומאפיל בבית או מפריע בעד האור הזך.
ו. מה דינו של שתיל בשנותיו הראשונות שטרם התחיל לשאת פרי.
ז. מה הם השעורים המינימליים של היבול השנתי בכל עצי הפרי השונים, לפיהם אנו קובעים את איסור העקירה.
ח. האם רק קציצה ועקירה בידים אסורה או אסור אף להזניח במתכוון את הטיפול בעץ בכדי שייבש.
חשיבות העץ

וכי תבאו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל. (ויקרא יט, כג).
ג' מצוות נאמרו כאן. א. ביאת הארץ. ב. לנטוע כל עץ מאכל לשבח הארץ. ג. לנהוג שני ערלה. ואמר כי אין כוונת דיבור זה להחליט מהשתדל בישוב הארץ אלא ונטעתם. (אור החיים).
ארץ ישראל נשתבחה בעצי מאכל שלה ובפריים המעולה ועצי הפרי מהווים חמשה מתוך שבעת המינים שנאמרו בתורה לשבחה של ארץ ישראל. מצוות מיוחדות נאמרו בתורה ואזהרות חמורות בדברי חכמים, שלא לגרום הפסקת גידולם של עצי פרי.
האיסור

כי תצור אל עיר ימים רבים, להלחם עליה לתפשה, לא תשחית את עצה,

לגדוה עליו גרון, כי ממנו תאכל ואותו לא תכרות, כי האדם עץ השדה, לבא מפניך במצור (דברים כ, יט).

מהביטוי „לא תשחית“ למדו חכמים שאך בדרך השחתה אסרה התורה לכרות עץ, אף בזמן מצור על האויב כשיש נטיה לכך אצל הלוחמים, הוזהרה התורה להמנע מהשחתת עץ ללא כל צורך מלחמתי, „הטעם כי הנלחמים משחיתים בעיר וסביב הארץ אולי יוכלו לה, כענין שנאמר (מלכים ב' ג, יט) וכל עץ טוב תפילו וכל מעיני מים תסתומו, ואתם לא תעשו כן להשחיתה, כי תבטחו בשם שיתן אותה בידכם“ (רמב"ן בפי"ה"ת).

אזהרה זאת של „ואותו לא תכרות“ אינה מתייחסת למצב של מלחמה בלבד ובזמן המצור על מבצרי האויב, כי אם בכל מצב שהוא, ובדאי במצב של שלום כשאיש תחת גפנו ותחת תאנתו ואף בעצי מאכל הפרטיים של האדם, לא נאמרו הדברים בתורה אלא בהווה, כלומר, גם אז בזמן המצור ו„כמנהג המחנות“ להשחית ולהשמיד את רכושו של האויב, מוזהרים אנו לא להשחית ולא לכרות עץ מאכל ללא כל צורך. וכן פוסק הרמב"ם (בפ"ו מהל' מלכים הלכה ח'), ולא במצור בלבד, אלא בכל מקום, כל הקוצץ אילן מאכל דרך השחתה לוקה.

לגדוה עליו גרון — ומכאן שרק השחתה בידים אסרה תורה, ולא רק בגרון אלא כל השחתה לעץ הנגרמת ביד האדם, וכך דורש הספרי: אין לי אלא ברזל, מנין אף למשוך ממנו אמת המים, תלמוד לומר, לא תשחית עצה, בכל דבר.

משיכה זו של המים, משמע שהיא בידים ממש, כלומר, הטיית המים הזורמים מן האמה לעצים ולא מניעת מים באפס מעשה.

אמנם לא כן משמע מלשונו של הרמב"ם (שם) האומר: ואין מונעין מהם אמת המים כדי שייבשו, כבר פירשו מרן החזו"א וצ"ל (בחדושי לרמב"ם הוצ. אל המקורות) שכוונתו, לא להטות אמת המים הצדה, בכדי שתחדל להשקות את האילן וייבש, וזו מעשה בידים בהשחתתו.

מענינת היא הסברא לפיה הכריע החזו"א את פירושו הנ"ל ברמב"ם, וכמובן על יסוד דברי הספרי הנ"ל, כי על איסור השחתת עץ מוזהרים לאו דוקא הבעלים ולא מצינו איסור כל תשחית משום בעלות, והרי ודאי אין לומר כי כל ישראל חייבים בהשקאת האילן, ולכן אין אף אחד חייב בשב ואל תעשה אלא בהשחתה במעשה ממש.

מכאן שאין כל איסור במניעת השקאה מעצים, אם הדבר לא נעשה בידים, אך מעיר מרן החזו"א כי בודאי התנהגות זאת פוגמת במדות הצדיקים

שחביבים עליהם ממונם, כדי שלא יפשטו בגזל (כדאיתא בסוטה יב, א) וכהא דאבוה דשמואל סייר נכסי תרי זימני ביומא (הולך ורואה קרקעותיו מה הן צריכות — רש"י) ושבחי שמואל ואף הוא ועוד אמוראים נהגו כך (חולין קה, א) ולכן הוא מתיר למעשה מניעת השקאה מעצים כשיש איזה צורך בכך.

הגאון בעל „העמק דבר“ מחדש שחיוב מלקות הוא רק בקוצץ בגרון ויש ללמוד זה מיתור הלשון „לנדות עליו גרון“, ולא במניעת מים וכדומה אף במעשה, וכן משמע מלשונו של הרמב"ם (שם).

סיוע לדבריו יש להביא גם מדברי הספרי הנ"ל, הרי איסור מניעת מים נלמד מ„לא תשחית את עצה“ ואין לוקין על לאו זה כדלקמן.

(ואגב, הערה על דברי בעל „תורה תמימה“ החוקר למקורו של דין מניעת המים ברמב"ם ומוסיף „ולא העירו המפרשים מקור הדברים ממניעת המים“, האם נעלמה ממנו דרשת הספרי הנ"ל (ואכן הושמטה בתורת) הרי אף הרדב"ז והלח"מ מביאים אותה כמקור לדין זה, ואם הבין ברמב"ם שכונתו למניעת מים בשבת ואל תעשה, הרי מהפסוק במלכים שמביא כמקור, יש ג"כ להבין שהמדובר הוא בסתימת מעין מים במעשה, ועיי"ש).

טעמי האימור

א. חיי נפש

כי ממנו תאכל ואותו לא תכרות (דברים שם), טעם זה הנאמר במפורש בתורה, מדגיש את חשיבותו ותכלית יצירתו של עץ המאכל, שהוא מקור חיוני ביותר לקיומו של האדם.

כי האדם עץ השדה (שם), שחייו של האדם מן האילן (ספרי). והטעם, כי חיי בן אדם הוא עץ השדה, וכמוהו, כי נפש הוא חובל (שם כד, ו) כי חיי נפש הוא חובל (ראב"ע). ויפה פירש רבי אברהם (רמב"ן).

כי האדם עץ השדה, ממנו תאכל ותחיה, ובו תבא העיר מפניך במצור, לומר אתה תחיה ממנו אחרי שתכבוש העיר, וגם בהיותך במחנה לבא מפניך במצור תעשה כן (רמב"ן שם).

גם בספר המצוות בהשגותיו בסוף מצוות עשה, מצוה ר' כותב הרמב"ן: נצטוינו כשנצור על עיר, לאכול מן האילנות שבגבולה כל ימי המצור ואם נכרות אותם לבטלה דרך השחתה נעבור על עשה מוסיף על הלאו המפורש בו ... נצטוינו לחמול עליה כאשר נחמול על שלנו אולי נכבוש אותה.

כי אמנם כריתת העצים דרך השחתה בלבד, יעשהו הצבא להזיק, כאשר לא יהיה בטוח לנצח ולשבת בארץ, אבל אתה הבטוח לכבוש את הארץ ולשבת

בה, אין לך להשחית עץ מאכל, כי ממנו תאכל כשלא תשחיתוהו (ספורנו).
 כוונת התורה בצו זה של „כי ממנו תאכל ואותו לא תכרות“ שהוא
 מצות עשה ולא תעשה (כרמב"ן), לפי המפרשים הראשונים, להחדיר את
 התודעה כי העץ הוא גורם חשוב לתזונת העם בימי שלום ובימי מלחמה,
 אף בימי המצור על האויב אין להיפתות ליצר ההשחתה והכליון, בפרט אם
 המדובר במלחמת הכיבוש על הארץ היעודה והמובטחת ע"י אדון העולם,
 והתאפקות זו מהשחתת האילנות, צריכה להיות מבוססת על הבטחון הגמור
 בישועת ה' והנצחון הסופי, אתה עלול להשחית את ענף הקיום שלך בעתיד,
 כי בסופו של דבר, המטעים שבשטחי האויב שלך הם.
 מובן מאליו, שביחס למטעים שהם באמת קניינך הפרטי או קניינו של
 העם, אסור לאדם מישראל להעלות על הדעת כל השחתה בהם.

ב. ישוב ארץ ישראל

אזהרה זו אם אמנם נודגת בכל מקום ובכל זמן (ס' החינוך תקכ"ט
 והרמב"ם שם), בארץ ישראל, נראה שיש בכריתת עץ מאכל גם משום פגיעה
 בישוב ארץ ישראל. וכן שנינו במשנה (תמיד דף כט, א) כל העצים כשרין
 למערכה חוץ משל גפן ושל זית, ואמר רב אחא בר יעקב (שם ע"ב) משום
 ישוב ארץ ישראל, ואף שהיו רגילין להשתמש במורביות של תאנה ויש אומרים
 גם בשל דקל ועוד עצי פרי, מיישבת הגמ' שם שהמדובר באלה שאין עושים
 פרי וישנם כאלה רבים ממינים אלה ובגפן זית אין הרבה עצים שאינם עושים
 פרי כנראה.

ואם לצורך המערכה במזבח ה' התחשבו בישובה של אר"י, מכ"ש
 שקיים טעם זה בדבר הרשות. ואף שיש לחלק, כי דוקא במערכה כשהיו
 צריכים להרבה מאד עצים והיה קיים חשש למחסור ביין ושמן (ועי' פי'
 הרא"ש שם) ואולי לצורך מועט לא היו נוקטים משום ישוב אר"י, מ"מ
 בהשחתה ללא כל צורך כלל, נראה שיש בהחלט להתחשב בנימוק חשוב זה.
 יתכן שטעם ישוב אר"י קיים רק לגבי המינים שנשתבחה בהם אר"י
 כדמשמע קצת מהגמ' שם שאינה שואלת על יתר עצי הפרי כגון אגוז וחרוב
 ועי"ש.

אמנם תמוה, משום מה חזרת הגמ' אחר טעמא דמתניתין שאין כשרין
 למערכה הגפן והזית, תיפוק ל"י משום איסור „ואותו לא תכרות“ הנאמר
 במפורש? מכאן מוכיח בשאילת יעבץ (תשרי עו) שלדבר מצוה מותר משום
 האיסור הנ"ל אך נגעו משום ישוב אר"י כשהיה חשש לכריתת הרבה עצים
 ממין אחד.

ג. סכנה

ועוד טעם נוסף בכריתת עץ מאכל, והוא הסכנה שבדבר, וטעם זה הנמצא בגמרא דאי חשוב וכידוע חמירא סכנתא מאיסורא (חולין י, א ועי' יו"ד קטז ה' ברמ"א ובט"ז שם ס"ק ר').

אמר ר' חנינא, לא שכיב שיבחת ברי אלא דקץ תאינתא בלא זמנה (ב"ק צא, ב). וכשכורתים עץ פרי, קולו הולך מסוף העולם ועד סופו (פדר"א פל"ד).

לא ידוע לנו, מקורו של טעם חמור זה, ואולי נדרש הטעם בתורה כפשוטו, כי האדם עץ השדה, כלומר משלם הקוצץ בחייו ר"ל, ואף אם לא ידוע לנו מקורו של הטעם, גדולים דברי חכמים ולא נזח מהם, מה גם שמצינו גדולי האמוראים שחששו למעשה לדר' חנינא (ב"ב כו, א) ומביאים דבריו גדולי הפוסקים הראשונים כהרי"ף והרא"ש.

בפשטות נראה מלשון הגמ' (בב"ק שם) שסכנה זו קיימת רק כשעוברין על איסור תורה זה ולא כשקוצצין אילן בהיתר (כדלקמן), אך רבו גם דעות המחמירים ובמיוחד סומכים על הנאמר בספר חסידים (סי' מח) ואף באופן המותר מצד הדין יש להזהר. לכאורה יש להוכיח כדעתו של ספר חסידים מהגמ' (ב"ב שם), דרבא בר רב חנן נמנע מלקוץ דקלו (דרכו עברו צפרים לכרמו של רב יוסף וגרמו להפסד בגפנים) אף שרב יוסף הוכיח לו שחייב מדינא לסלק היוקא, ברם רבא חשש משום דר' חנינא הנ"ל, אך נתן רשות לרב יוסף ליקוץ אם ניחא ליה, כלומר הודה לו שמותר מן הדין בכ"ז הוא נזהר מדר' חנינא.

יש, אולי, בדרך זו ליישב קושית התוס' (שם ד"ה -אנא) מהא דשמואל (בב"ק צב, א) שצוה לאריסו לעקור דקלים שפגמו בטעם היין היוצא מכרמו, אלמא משום היוק גפנים מותר לקוץ דקלים? דאין הכי נמי שמותר מדינא ושמואל לא חשש כלום, אך רבא חשש בכ"ז לסכנה וברצונו להזהר.

אולם כשנעייין בסוגיא, קושית התוס' בעינה עומדת, כי מדרב חנינא משמע שנענש בנו כשקץ תאנה בלא זמנה ואז מדינא אסור ויפה מוכיח התוס' שמותר לקוץ דקלים משום היוק גפנים ואין כל חשש סכנה בדבר, והוצרכו לומר שיותר מדאי היו מכחישים בגפנים והוי ברי היוקא, כאן כנראה חשש רבא שמא היוק הצפרים שעברו דרך הדקל לגפנים עדיין לא נחשב הדבר כהפסד גפנים כל כך והוי עוד לפני הזמן המותר אך הרשה לרב יוסף לקוץ את הדקל אם ניחא ליה, כלומר, אם לדעתו הגיע הזמן מדינא ואינו חושש. (ועוד נחזור בס"ד לבאר ענין זה בסוף דברינו ועי"ש).

ומכאן חומרת הבעיה בכללה, והיא קביעת המותר בלי חשש ופקפוק,

ועל מדוכה זו ישבו גדולי האחרונים, והיות שהמירא סכנתא גברו ההתלבטויות, ואולי זוהי גם כוונתו של ס' חסידים הנ"ל, שאף באופן המותר מצד הדין יש להזהר, להזהר ולשקול כל מקרה בכובד ראש.

ונהירים מאד דברי רבנו ה"ח"מ סופר" (בחיו"ד קב) הקובע כלל גדול בגשתנו לדון בהלכה זו והוא רואה גילוי מיוחד בפסוק „רק עץ אשר תדע, כי לא עץ מאכל הוא, אותו תשחית וכרת" (דברים שם) וכדרשת חז"ל (בב"ק שם) שלפעמים אף עץ מאכל מותר לכרות, אך י"י תנאי גדול אשר הדע. תדע ברור מבלי צל של ספק כי הכריתה מותרת היא.

וזה לשונו של מרן החת"ס:

והנלענ"ד, דהכא צריך אזהרה טפי להזהר מספיקא, משום דלא אסרה תורה אלא כריתה דרך השחתה, ואם כן מי שחושב לפי אומדנא דיליה, שזה הדקל לא טעין קבא, או שקורותיו מעולים בדמים וקוצצו (כדלקמן בפרקים הבאים), אף על גב דאין הדבר ברור, ואולי טעה בדמינו, מכל מקום הקציצה איננה דרך השחתה, כי היה סבור להרויח בקציצה, והוה אמינא דאין זה ספק איסור, אלא ודאי היתר, קמ"ל קרא דאיכא קפידא אשר תדע, ולא זולת בשום אופן. ומעתה כל דלא ברי שיהיה ריווח הקציצה יותר מהפירות דטעין אילנא, אסור למיקצייה וסכנה איכא אפילו בספיקא שלא כדרך השחתה. עכ"ל. בדברי החת"ס מיושבת גם קושיא ידועה לשיטת הרמב"ם (ועי' בחדושי מהרי"ץ חיות) הסובר דספיקא דאורייתא מן התורה לקולא וזה שנוהגין לחומרא היא רק מדרבנן (ועי' ברמב"ם בפ"ט מהל' טומאת מת הי"ב), הרי כאן באיסור כריתת אילן אוסרת התורה אף את הספק ודורשת דוקא אשר תדע, כי לולא הגילוי הזה בתורה היינו חושבים כל ספק בכריתת אילן כודאי היתר ואין זו השחתה, ואף מדרבנן לא היינו מחמירין.

עין מאכל מהו?

לכאורה, התשובה פשוטה וגם ידועה לכל, ברם ברור כי בהלכה זו קובעים לא המין, הזן וכ"י כי אם עין הנישא פרי למאכל, ורק עץ כזה אסרה התורה בכריתתו „כי ממנו תאכל". אם העץ אינו נושא פירות (אף שהוא עץ פרי במינו) אינו נחשב לעץ מאכל ואין לגביו כל איסור כריתה.

מהי התגובה המינימלית המחשיבה את העץ כעץ מאכל?

חכמים קבעו שעורים לכמה סוגי עצים.

כמה יהא בזית ולא יקוצנו (משום קוצץ אילנות טובים — ר"ש) רובע (שביעית פ"ד י') ואמר רב, דיקלא דטעין קבא אסור למיקצציה (ב"ק שם). ההבדל בין שני השעורים הללו, מסבירה הגמ' (שם) הוא משום חשיבותו

של פרי הזית. רובע (רבע הקב) וקב, משמע שזוהי מדה של הפירות וכן כותב הרמב"ם בהל' מלכים (שם) רובע הקב זיתים, ובפיהמ"ש (שביעית שם) מפרש רובע קב מן הניצנים וע"ש.

ומה ביחס לשאר עצי מאכל שלא קבעו להם שעור?

הרא"ש (בב"ק פ' החובל אות טו) אומר: וכן לכל אילן לפי חשיבותו, וגפן דטעין כל דהו אסור לקוצצו. (ועי' בגמ' שם דף צב ע"א ובתוס' ד"ה למחר על חשיבותו של הגפן ועדיפותו על הדקל).

מתוס' (ברכות דף לו ע"ב בד"ה אין קוצצין) משמע דבכל האילנות שעורם בקב כדקל, וכן כותב הרמב"ם בפיהמ"ש (שביעית שם) דשאר האילנות מלבד הזיתים, משעה שיצץ ציץ כשיעור קב אסור לכתרו. שעורים אלה שקבעו חכמים טעונים בירור יסודי.

אם אנו קובעים (כדלעיל) שעץ מאכל נקרא בהלכה זו, עץ הנושא פירות למאכל וממנו תוצאות חיים לבני אדם, מדוע כמות זעומה כוו (קב) — 1.176 ק"ג בכל העצים, רבע מזה בזית וכלשהו בגפן) כיבול שנתי, מחשיבה את העץ וגורמת לאיסור כה חמור?! ידוע, שעץ פרי במיוחד דורש טיפול רב, השקעת כח ועבודה ואף הוצאות כספיות ניכרות, הרי כמדות כנ"ל, ואף גדולות מהן פי כמה, מגלות רק את ההפסד הברור ומוכחות בודאי שהפסיק העץ להחשב כעץ מאכל ואינו ראוי לכל שימת לב. אמנם השיטמ"ק מביא שיטה בשם הר"מ מסרקסטה, שנראה לומר כשעושין כשיעור זה יתר על ההוצאה, אף כשנקבל פירוש זה, האם כבר אז, בכמות זו כריווח נקי, כדאי הטיפול וההשקעה בעץ כזה? מה גם שלא משמע כך מכל המפרשים והרי הרמב"ם מפרש (בפיהמ"ש) שיצץ ציץ כשיעורים אלה.

מהרמב"ם משמע שאכן קובעת בדיון זה הכדאיות ובשימת לב לטיפול ולטרחת, וכן הוא אומר: וכל אילן מאכל שהוקין ואינו עושה אלא דבר מועט שאינו ראוי לטרוח בו, מותר לקוץ אותו (פ"ו מהל' מלכים הל"ט) ובדאי שיש להביא בחשבון גם הוצאות כסף.

בנוגע לזית דקל מביא הרמב"ם את השעורים הנ"ל.

האם שעורים אלה נוקט הרמב"ם כשהוקינו? הרי אומר שאם עושין

דבר מעט מותר לקוץ, האם קב ורובע קב הם לא דבר מועט?

ואם נאמרו השעורים הנ"ל בדלא הזקינו, כדמשמע באמת מהמשנה והגמ' ובמפרשים, מדוע בהזקינו מתחשבין בדבר מועט ובטרחת ובדלא הזקינו אנו מחמירין אף בדבר מועט מאד.

ומה שעורו של גפן שהוקין, אם שעורו בכל דהו?

ומה בענין גטיות רכות, שתילים שטרם הגיע זמנם לעשות פירות?

דין זה לא מוזכר, האם נבין מדברי הרמב"ם שרק בהזקין מותר לקוץ ולא בצעיר, ממתי מתחיל האיסור ומה השעור באילן כזה?
וכאמור מצפה הענין לבירור והבהרה.

איסור כל תשחית

מבלי לסטות מהנושא ולשם בירור, נקדיש מלים מספר לאיסור דומה.
יש ודאי לחלק בין איסור „לא תשחית עצה" לבין איסור „ואותו לא תכרות" אם כי שניהם בענין אחד נאמרו.

איסור „בל תשחית" קיים על כל דבר ערך בין שהוא של האדם עצמו ובין שהוא של אחרים, וכן שנינו בגמ' שבת (קכט ע"א) דאם אדם שובר כסא או ספסל עובר משום בל תשחית (אם לא לצורך חשוב) וכן בקידושין (לב, ע"א) שהקורע בגד עובר על איסור זה.

„ושורש המצוה ידוע, שהיא כדי ללמד נפשנו לאהוב הטוב והתועלת ולהדבק בו, ומתוך כך תדבק בנו הטובה ונרחיק מכל דבר השחתה, וזהו דרך החסידים ואנשי מעשה, אוהבים השלום ושמחים בטוב הבריות ומקרבין אותם לתורה, ולא יאבדו אפי' גרגיר של חרדל בעולם, ויצר עליהם בכל אבדן והשחתה שיראו, ואם יוכלו להציל, יצילו כל דבר מהשחית בכל כחם" (ספר החינוך מצוה תקכ"ט).

וכן פוסק הרמב"ם (שם הלכה י'): ולא האילנות בלבד, אלא כל המשבר כלים, וקורע בגדים, והורס בנין, וסותם מעין, ומאבד מאכלות דרך השחתה, עובר בלא תשחית. מלשון „ולא האילנות בלבד" משמע קצת, שקוצץ אילן מאכל עובר גם משום בל-תשחית (כי אילן סרק הרי מותר לקוץ ואף ללא צורך בו עתה) והג"מ דאם אין בו איסור של „ואותו לא תכרות" (כדלקמן) תהיה הקציצה אסורה משום בל תשחית. על קציצת אילן מאכל קיימת אזהרה מיוחדת „ואותו לא תכרות" ולוקין עליה כדאיתא בגמ' מכות (כב, א) וברמב"ם (שם הל"ט) מה שאין כן בלאו דלא תשחית דאין לוקין עליו (היות שכל מיני ההשחתות השונים אינם מפורשים).

לכאורה יש להבין, דאם קוצץ נטיעות שלא הגיע זמנם לשאת פרי, אף אם נאמר שאינו עובר בכגון זה משום לא תכרות עובר משום בל תשחית (כי המדובר בדרך השחתה) ואסור לקוצצם.

מיהו נראה לענ"ד, שביחס לנטיעות הגענו למחלוקת רש"י ותוספות, ויתכן שבמחלוקת זו המפתח לפתרון כמה בעיות שעוררנו והבנתו של כל הענין בכללו הנראה לנו כמסובך.

שיטת רש"י ותוספות בדין נטיעות

הקוצץ נטיעותיו אף על פי שאינו רשאי פטור, אחרים חייבין (משנה בב"ק צ"ב). התוס' (שם צא, ב בד"ה החובל) מתקשים בפירוש המשנה וז"ל: תימא, מאי חיוב שייד, ואי פטור ממלקות קאמר, ע"כ הקוצץ נטיעותיו אע"פ שאין רשאי פטור, לאו היינו פטור ממלקות, דהא חייב משום קוצץ אילנות טובות ואזהרת' מואותו לא תכרות, כדאיתא בפ' בתרא דמכות (כב, א), וצריך לדחוק ולומר, דפטור הכי קאמר, אעפ"י שאין בו צד חיוב, שאין חס על גופו, אחרים שחבלו בו חייבין, ואחרים שקצצו נטיעה חייבים, צריך לאוקמא כר"מ דאמר (כתובות לב, ב) לוקה ומשלם, דלוקה משום לא תכרות, אי נמי בדלא אתרו ב"י, עכ"ל.

התוס' עצמם עומדים על הדוחק שבפירוש זה, בין על הפטור של עצמו ובין על החיוב של אחרים.

רש"י (במשנה שם) מרגיש כנראה בקושי ומפרש בדרך אחרת, וז"ל: אעפ"י שאינו רשאי, כדמפרש טעמא בגמרא, וכן קוצץ בנטיעות אין רשאי דעובר בבל תשחית.

מדבריו נראה, שהוא מתכוין לשני דברים, ראשית מסביר רש"י, מדוע אין אדם רשאי לקוצץ עץ מאכל, וע"ז אומר, כדמפרש טעמא בגמרא, והוא דינו של רב, דקלא דטעין קבא אסור למיקצציה עפ"י הכתוב בתורה ואותו לא תכרות, ולוקין עליו, אך רש"י מרגיש שדין התורה הוא על עץ העושה פירות וכשעור שקבעו חכמים, ובמשנה הרי מדובר בקוצץ נטיעות, ונטיעה כשמה בת שנתה, ונקראת בלשון בני אדם, נטיעה ולא עץ (ועי' שביעית פ"א משנה ח', עד אימתי נקראו נטיעות, ר"ע אומר, נטיעה כשמה, והלכה כר"ע) ולדעת רש"י אינו עובר משום ואותו לא תכרות שנאמר בעץ ואף אינו לוקה, לכן מוסיף: וכן קוצץ בנטיעות אין רשאי, דעובר בבל תשחית, והוא פטור ממלקות, ואחרים חייבין, אומר רש"י בפירוש, נטיעה בת שנתה שתי כסף כדאמר בהכונס (ב"ק נח, ב). וז"ב. ועי' בתוס' יו"ט (במשנה שם) העומד על לשונו של רש"י דעובר בבל תשחית, והרי משמע מהגמ' במכות (שם) דאזהרת' מלא תכרות, ודוחק לומר שרש"י נקט רישא דקרא ועיי"ש, ולדברינו דוקא כתב רש"י דעובר בבל תשחית משום קוצץ נטיעות, ובגמ' איתא „הקוצץ אילנות טובות" כלומר, אילנות נושאי פרי.

שיטת תוספות היא, וזהו שיטת רוב הפוסקים, שאין כל הבדל בדין זה בין נטיעות לבין עץ הגושא פרי ממש כי הרי בסופו יגדל ויעשה הרבה פרי. ובהבנת שיטה זו נבא בס"ד לבירורו של חלות האיסור והשעורים שקבעו חכמים בו. קציעתו של עץ מאכל שאסרה התורה, הוא מפני שהוא משמש

מקור חיוני לקיומו של האדם (וכדלעיל), ואיסור זה חל כל עוד שהעץ הוא חי ופעיל, ואף אם משום מה לא זכה העץ לכל טיפול בו ומניב רק מעט מאד, אסור בכל זאת לקוצצו, כי הרי אפשר בהחלט להחיותו ולחדש תנובתו כמקדם (ובפרט כיום שלרשותנו אמצעים רבים, פרי המחקר בחקלאות) ולהביאו אף לתנובה מירבית כאחד העצים הרגילים.

וכן נאמר (באיוב יד) ובעפר ימות גזעו, מריח מים יפריח. כלומר, אף אם נדמה לפעמים שמת העץ עלול הוא להפריח מריח מים.

מעט הפרי בעץ כזה, אינם חשובים כשלעצמם, ברם הוכחה ברורה היא כי חי עדיין ויש תקוה לאחריתו של העץ.

מעתה מובנים מאד השעורים הנ"ל.

בנטיעה, לפי שיטה זו, אין כל צורך בשיעור כלשהו, מכיון שזוהי ההתפתחות הרגילה שלו, אף אין כל חשיבות לפרי, בשנים הראשונות, כי פרי ערלה הוא ואנו מצווים להשחיתו בעודו באיבו, ברם הנטיעה נקראת בדין זה עץ מאכל על שם סופה וחל עליה איסור הכריתה לשיטת תוס' מואותו לא תכרות ואף לוקין עליו.

בגפן מוזנח השעור הוא כל דהו (הרא"ש שם), כי עצם הדבר שמבלי זמירה וטיפול הוא מניב משהו, מוכיח שאפשר להחיותו בטיפול מתאים (ועובדות מוכיחות!) ועי' בתוס' (שם צב, א בד"ה למחר) האומר: דבגפנים כשאדם טורח לזמר ולתקן הכרם יש בהם ריווח גדול.

בית דקל (ושאר אילנות כתוס' ורמב"ם) השעורים במשנה ובגמ' נאמרו כשהם ללא כל טיפול, ואף שבדאי אין כל חשיבות בהם, מורים בכל זאת שהעץ הוא בר קיימא ולכן אסור לכרותו.

פחות מהשעורים הללו אף משום בל תשחית אין בקצירתו כי הפסיק מלהיות עץ מאכל וכדמשמע בתוס' ברכות (לו, ב) בד"ה אין קוצצין.

מובן, שהמדובר הוא בעץ צעיר ובשנותיו הפעילות, והסיבה היחידה ליבולו הועום היא העזובה וההזנחה, וסיבה זו היא בלתי תלויה בעץ ויותר היא תלויה באדם. ועל שדה איש עצל עברתי ועל כרם אדם חסר לב, והנה עלה כולו קמשונים, כסו פניו חרולים וגדר אבניו נהרסה. (משלי כד).

גם עץ כאדם, מגיע לזקנה, לתקופת שפל בתנובתו ויש והיא מצטמצמת עד למינימום, ואינה מכסה את הטורח והטיפול וההוצאות המרובות, ודעת המומחים היא שהגיע לקצו הטבעי ואין כל תקוה להחזירו לתחיה, או מותר לקוצצו, וז"ל של הרמב"ם: וכן אילן מאכל שהוקין ואינו עושה אלא דבר מועט שאינו ראוי לטרוח בו מותר לקצו אותו (שם ה"ט) ומשמע מדבריו, שבמקרה זה מתחשבים דוקא עם היבול השנתי ויתכן אם הוא אף יותר גדול

מהשעורים הנ"ל גם כן מותר לקוצצו, וברור מאד ההבדל בין עץ כזה לבין עץ צעיר בלתי מטופל וכנ"ל.

לפי זה יתכן, שהוא הדין אם האילן נפגע במחלה ודעת המומחים היא שאין כל תקנה להבריא, וכן משמע מסמ"ג (בל"ת רכ"ט) שפירש בדעתו של הרמב"ם דהדרש אשר תדע — זה אילן מאכל (בגמ' שם צא, ב) דאיירי בעץ שהיה עץ מאכל ועתה אינו מוציא פירות, ולאו דוקא הזקין, אך כאמור לעיל (וכדעתו של החת"ס) דאין סומכין בזה על אומדנא ואך בידיעה ברורה ומוסמכת גם בהזקין (בפרט כשאין השעורים קובעים בזה וכדלעיל). וכן בספורנו (בפירושו לפסוק רק עץ אשר תדע): אעפ"י שיהיה ממין עצי מאכל, כשתדע שהוא זקן או מקולקל באופן שאינו עושה פרי, שיהיה ראוי שיטרח בו האדם בענינו, אותו תשחית.

אף לשיטת רש"י, אין הכרח לומר. שבקביעת האיסור אין מתחשבין עם עתידו של העץ ורק בפירות שהוא עושה עתה, כי אין כל סברא בזה וכדלעיל, אך דעתו היא, כי הגטיעות כשמן עדיין לא הגיעו לכלל עץ, שאת כריתתו אסרה התורה מטעם עץ מאכל, ורק נחשב כמשחית שאר דבר ערך ועובר משום בל תשחית, ובאמת אתי שפיר המשנה כפירושו וכדלעיל.

והנה אחרי שבררנו בס"ד את המחלוקת בין רש"י ותוס' בפירוש המשנה (בב"ק שם) שו"ר בהעמק דבר למרן הנצי"ב וצ"ל ואף הוא מבין שכונתו של רש"י במשנה היא לנטיעות רכות, וב"ה שכונתי לדעתו הגדולה. ולענ"ד ברור לנו מעתה האיסור, ומובנים ב"ה השעורים שקבעו חכמים בו.

ההיתר מן התורה

מהאמור לעיל, התברר לנו שמותר לעקור עץ מאכל שהזקין או נפגע במחלה שאין לה תרופה, עקב מצב זה ירדה תנובתו מאד ואין כל חשבון של כדאיות להחזיקו ולהשקיע הוצאות כספיות, טיפול ועבודה בו והוא מפסיק להחשב כעץ מאכל שרק אותו אסרה תורה לכרות.

הוא הדין אם היה פרק זמן ממושך מונח ללא כל טיפול בו ואינו מכניס אף את המינימום שקבעו חכמים, הוכחה היא שהפסיק את חיותו ומותר לעקרו.

התורה התירה במקרים מסוימים, אף לכרות עץ מאכל המניב פרי כראוי ובמדה רגילה.

א. כריתה לצורך

רק עץ אשר תדע, כי לא עץ מאכל הוא, אותו תשחית וכרת, ובנית מצור על העיר אשר היא עושה עמך מלחמה, עד רדתה (דברים כ, כ).

רק אשר תדע — זה אילן מאכל (אם אינך יודע קרוב למצור אלא הוא, קחנו ואפילו הוא של מאכל — רש"י), כי לא עץ מאכל הוא — זה אילן סרק, וכי מאחר שסופו לרבות כל דבר, מה תלמוד לומר כי לא עץ מאכל? להקדים סרק למאכל, יכול אפילו מעולה בדמים (לקורה יותר מפירות, יהא סרק קודם לו — רש"י) תלמוד לומר רק (מיעט הקדמה — רש"י) (ב"ק צא, ב.). דרשה זו, וכפירש"י, באה ללמדנו, שאם אנו עומדים לפני צורך דחוף בעצים (וכמו במצור) ולפנינו רק עצי מאכל (ורק הוא אשר תדע..), ואין בקרבת מקום עצי סרק, מותר לעקורם אף כשהם נושאים פירות כרגיל.

כשישנם גם עצי סרק, ודאי שיש להקדימם לעצי מאכל, אולם אם עצי המאכל ראויים לקורות בנין (או לצרכים אחרים ואף העלי' בדמים קובעת כנראה) ומשתלם יותר להעבירם למטרה זו מאשר להחזיקם לפירות, מותר אף להקדימם לעצי סרק.

וזה"ל הרמב"ן (בפיה"ת): אבל על דעת רבותינו, מותר לכרות עץ מאכל לבנות מצור. אם כן פירוש הפרשה לדעתם, שהזהירה התורה, „לא תשחית עצה" לכרות אותם דרך השחתה שלא לצורך המצור כמנהג המחנות. קשה קצת הלשון „אותו תשחית וכרת" הנאמר בפסוק זה, האם כריתה לצורך נקראת השחתה? ועל כך עונה הרמב"ן (שם): וטעם אותו תשחית וכרת, כי מותר אתה לכרות אותו לבנות המצור וגם להשחיתו עד רדתו, כי לפעמים תהיה ההשחתה צורך הכיבוש, כגון שיהיו אנשי העיר יוצאין ומלקטין עצים ממנו או נחבאים שם ביער להלחם בכם, או שהם לעיר למחסה ולמסתור מאבן גגף. עכ"ל.

החידוש בדברי הרמב"ן הוא, שאף השחתה של העץ מבלי כל שימוש בו, נחשבת לפעמים כצורך המתיר את הכריתה.

האם בכל צורך שהוא מותר לכרות עץ מאכל או רק צורך דחוף כמו מצור בומן מלתמת כיבוש?

הרא"ש בפ' החובל בסוף אות ט"ו פוסק: וכן אם היה צריך למקומו, נראה דמותר.. ולא פירש רבנו לשם מה היה צריך את המקום, לבנות בית או לזרוע או לשתול עצים אחרים במקום של הראשונים ואף צורך זה נקרא צריך למקומו.

על סמך דברי הרא"ש הנ"ל עשה בעל הטו"ז מעשה והתיר לקץ אילנות אעפ"י שיש בהם פירות כדי לבנות בית דירה על הקרקע (ועי' ביו"ד סי' קט"ז, בטו"ז שם ס"ק ר').

בשו"ת „משיב דבר" ח"ב סי' נ"ו עומד הגאון הנצי"ב על דינו של הרא"ש ורוצה לחלק בין תועלת הבאה לבעלים מיד עם ההשחתה לבין התועלת

שלאחר כך כמו בבנין בית במקומו, כי מי ידע אולי לא מסתייע מילתא (כדאיתא במגילה דכ"ו) וכמו ששנינו במס' כלאים (פ"ב מ"ג) לא יאמר אורע ואח"כ אופך, ומסיק דה"נ אסור להשחית את האילן לשם בנין בית במקומו, שמא לא יבנה ונמצא עובר על ל"ת, ועי"ש.

ונראה להבין דעתו של הרא"ש, דצריך למקומו עדיפא מקורה לבנין דנפקא בגמ' מ,,אשר תדע" דמותר, דשם יש להקדים אילן סרק אם לא שהוא מעולה בדמים, ובצריך למקומו (ועל עצם הצורך הרי אינו חולק ב,,משיב דבר" שם) לא שייך זה.

בענין התועלת שלאח"כ, הרי גם קורה לבנין, התועלת באה רק אחר ההשחתה, ועוד נראה שאין כל דמיון לנידון דידן לדין של לא ליסתור אינש בי כגישתא (במגילה שם) דאם לא יבנה הרי רק סתר, אף בכלאיים (שם) אם זורע על הצמחים, נראה הדבר כבר מעכשיו שזורע זרע אחר ואסור משום מראית עין (ועי' במפרשים שם), ברם כאן, אף אם לא יבנה במקומו, עקירת העץ בודאי היתה לא בדרך השחתה ולשם בנין במקומו ומהיכי תיתי שיעבור בל"ת?

בשו"ת „שאילת יעבץ" סי' ע"ו, בהביאו היתרו למעשה של הט"ז הנ"ל, תמה שלא ביאר היטב, אם הבית הי' מעולה בדמים מן האילנות, ומלשון הרא"ש דצריך למקומו דייק דוקא כשהוא מוכרח לכך שהמקום צר לו ודחיק לו עלמא, אבל לבנות שלא מדחק צריך שיהא ריווח בדבר.

ועי"ש עוד שמעיר, מהא דאיתא בחו"מ סי' קע"ה כ"ו בדינא דבר מצרא, שאם הלוקח רוצה לקנות את הקרקע לבנות בתים עליה והמצרן רוצה לנטוע עצים יכול לסלקו, ומשמע שעצים עדיפי מבתים וסיים שם בצ"ע ליישב. ונלענ"ד דאינו דומה, אמנם הטור מסיק שם לפי שחשובה הנטיעה טפי מבתים, פירשו הסמ"ע, משום דהאילנות מושרשים וקבועים טפי בקרקע מבתים, וכל שהוא בר קיימא טפי יש בו משום ישוב וזה קובע בדין בר מצרא, הרי אין מתחשבין בדין זה לא בערך ולא בתועלת וההנאה הפרטית, כאן הרי הגאון בעל שאילת יעבץ עצמו קובע שהעיקר הוא הצורך הרחוק והתועלת, גם הערך של הדבר הנבנה שעולה על האילנות ובודאי בבית, ומכש"כ בית בזמננו, ודאי שאין להסתפק בערכו הרב ואף ביחס לקביעות (כדברי הסמ"ע בדינא דבר מצרא) אף בפרט זה הוא עדיף מאילנות כמובן.

עוד מוסיף שם השאילת יעבץ, שאם עוקרין העץ ממקומו ומעבירים אותו למקום אחר ויוסיף לחיות במקומו החדש, אין כאן בית מיחוש לעולם, דפשיטא שאין זו קציצה ולא נאסרה כלל בשום אופן שהרי היא כנטועה במקומה וכדקיי"ל גבי ערלה וכש"כ הכא.

החת"ס (בחיו"ד תקובה קב) קובע דאם אפשר לעקור את העץ עם גוש עפר ושרשיו בתוכו (כמו בדין ערלה וע"י ביו"ד רצ"ד יט) אסור לקוצצו אף לשם בנית בית במקומו, והרא"ש דהתיר אף לקוץ כדמשמע, היינו שאינו מוצא מקום אחר להעבירו, ובזה מדוקדק היטב לשון הגמ' (ב"ק צב, א) דאמר ל"י שמואל לאריסיה, למחר אייתי לי מקורייהו (מקור שלהם ועיקרן (שרשים) — רש"י), וכן רב חסדא אמר לאריסיה עקרינהו, כלומר לא לקצוץ כי אם לעקור עם השרשים, בכדי להעבירם למקום אחר. ועוד מוכיח מכאן מרן החת"ס, שאין לעקור עץ אף עם שרשיו כנ"ל ולהעבירו למקום אחר ללא כל צורך, ולא הייתי מתיר זה" (וכנראה משום שהקליטה במקום החדש היא לא בטוחה וכידוע) ורק במקום היוקא התירו שמואל ורב חסדא.

ביו"ת חוות יאיר קצ"ח מבין בדברי הרא"ש הנ"ל שר"ל, אם רוצה לבנות או לתקן לו במקומו דבר הנצרך לו, מה שאין כן להרחיב חצרו ולצורך טיול ותוספת אור ורווח בעלמא לא אמר.

בעל החו"י מזכיר נוסף לבנין בית, גם, „לתקן לו במקומו דבר הנצרך לו“, מה בקשר לצרכים אחרים, כגון הסתרת האור והאוריר ע"י העץ? שאלה כזאת נשאל בעל החו"י (שם) והשיב: פשוט דשרי, דכל שהוא לצורכו מותר, כגמ' ב"ק (שם) ... וכן אמרינן שם, דאם אילן מאכל זה יונק ומחליש טעם אילן אחר החשוב ממנו מותר להכריחו, והוא הדין ה"ג, מאפיל עליו, דמאי שנא מזיקו בחוש הטעם מבחוש הראיה וכש"כ הוא דהיוק חוש הראיה תדיר.

ומה דעתו של הרמב"ם על היתר קציצת עץ מאכל הנושא פרי לצורך מקומו או כל צורך אחר?

הסמ"ג וכן נושאי כליו של הרמב"ם, הכ"מ, הלח"מ והרדב"ז מביאים כמקור לדבריו בדין אילן מאכל שהזקין שמותר לקוצצו (פ"ו מהל' מלכים הל"ט) את הברייתא הנ"ל: רק עץ אשר תדע — זה עץ מאכל (ב"ק שם), ושלא כפי"י רש"י הנ"ל, מפרש הרמב"ם, אילן שידעת שהיה עץ מאכל מתחילה ועתה הזקין ואינו עושה אלא דבר מועט..

אם נקבל שזהו פירושו של הרמב"ם בברייתא הנ"ל, הרי נסתר כל יסוד ההיתר של כריתת עץ מאכל בעודו בכוחותיו לצורך המצור ומכ"ש לא לכל צורך שהוא, ואך יהיה מותר לדעתו הדברים המפורשים בגמרא וכדלקמן, ואכן אינו מזכיר הרמב"ם לא את הצורך למקומו ולא צרכים אחרים ואלה הם דבריו:

אבל קוצצין אותו אם היה מזיק אילנות אחרים, או מפני שמזיק בשדה אחרים, או מפני ידמיו יקרים, לא אסרה התורה אלא דרך השחתה. (שם הל"ח).

ברם קצרה דעתי מהבין, איך יתכן לפרש כי הדרשא, אשר תדע — זה עץ מאכל, באה לרבות רק עץ שהזקין, הלא הגמ' (שם) שואלת, וכי מאחר שסופו לרבות כל דבר מה ת"ל, כי לא עץ מאכל? וכל דבר כמשמעו אף עץ מאכל, (וע"ז כבר עמד הלח"מ שם) ותשובת הגמ' להקדים סרק למאכל, האם גם בהזקין?! והרי מתיר לקוצצו מבלי כל צורך, ואף ההמשך בברייתא אינו מובן, יכול אף מעולה בדמים, ת"ל רק, והרי ברמב"ם אין כל קשר בין הזקין (הלכה ט) לבין דמיו יקרים (בהלכה ח) וברור כי המדובר הוא בעץ מאכל ממש. מלבד זאת, הרי קובע הרמב"ם כלל גדול ואומר: לא אסרה תורה אלא דרך השתתה וכרש"י ורמב"ן הנ"ל. וצע"ג.

(ואולי נפרש לשיטה זו, כי עץ מאכל צעיר אסור בכל גוונא ואף פחות מכשעור, וכל השעורים נאמרו רק בהזקין והחדוש בברייתא שמותר לצורך אף בפירות כשעור וקשים הדברים להולמן).

ולולא דבריהם של רבותינו הנ"ל, יתכן אולי לומר, כי ביחס לעץ שהזקין או מקולקל אין צריך קרא ומסברא יש לומר כן, מאחר שאינו קיים כבר, עיקרו ויסודו של טעם האיסור, שהוא עתידו של האילן ותנובתו, ואולי למד הרמב"ם דין זה מדר' חנינא האומר: לא שכיב שיבחת ברי, אלא דקץ תאינתא בלא זמנה, ומשמע שיגיע פעם זמנה לקוץ והוא כשתזקין.

שיטת רבנו חננאל ורבנו המאירי (ע"י בשיטמ"ק) שונה היא משיטתו של רש"י בפירוש הברייתא הנ"ל. וכך הם מפרשים: יכול אפילו אילן סרק מעולה בדמים (לבנין או לתורן ושבתו עולה על שבח הפירות של עץ המאכל) מניחין את של מאכל וכורתין את אילן הסרק? תלמוד לומר רק, מניחין את של סרק וכורתין של מאכל ומשתמשין בו.

שיטה זו, קשה לכאורה, כי הברייתא באה כסייעתא לדברי רבינא האומר (ב"ק שם) ואם היה מעולה בדמים מותר, ורבינא אינו מזכיר כלל אילן סרק וכוונתו ברורה לאילן מאכל, ואולי הראי' לדבריו, לשיטה זו, כי מתחשבין בעץ המעולה בדמים, ואם אילן סרק מעולה בדמים מותר להקדים אילן מאכל, גם אם אילן מאכל מעולה בדמים לבנין מאשר לפירות מותר.

לשיטה זו אף מתרחבת ההגדרה של הצורך המותר, כי הרי מותר לקוץ אילן מאכל בכדי שיוכל להשתמש באילן סרק לצורך יותר חשוב ולהפיק ממנו תועלת יותר גדולה מאשר הצורך של עתה, גם סייעתא קצת לדינו של הרא"ש דבצריך למקומו מותר, כלומר אף לצרכים אחרים שאינם תלויים בעץ עצמו (אם אמנם כאן, הרי משתמשים בגוף האילן לצורך המצור, אבל ישנם עצי סרק במקום לצורך זה ואנו מקדימים בכ"ז להשתמש באילני מאכל משום התחשבות בשימוש המעולה של עצי הסרק לאחר כד).

ברם, אינו מחזור הדבר, אם היתר זה של מעולה בדמים, קיים רק בזמן המצור (כדמשמע בברייתא) או בכל צרכים שהם.

והנה מביא המאירי פסק בשם רבותיו דהיתר השימוש באילן מאכל בזמן שאין אילני סרק בקרבת מקום מ„אשר תדע“, הוא רק בזמן המצור ושללא בזמן המצור אסור אף כשאין במקום אילני סרק, ויש להבין לדעתם דגם ביטנם שני הסוגים ואחד מהם מעולה בדמים ג"כ איירי בזמן המצור. **ב. העין כמזיק**

שני עצים הגדלים קרוב אחד למשנהו, ומשום כך אחד מפריע להתפתחותו של השני או פוגם בטעם פריו, מותר לסלק את העץ שהוא פחות חשוב ממקומו, וכן שנינו בגמ' (ב"ק צב, א) שתי עובדות דלקמן:

שמואל הרגיש טעם של יין בתמרים שגדלו בפרדסו, כשנודע לו שהם גדלים קרוב לגפנים ופוגמים ע"י כך בטעם היין, צוה לעקור את הדקלים. רב חסדא ראה דקלים צעירים בין הגפנים, צוה לעקורם מפני שהגפנים עדיפים הם מהדקלים.

ועוד עובדא בגמ' ב"ב (כו, א), לרבא בר רב חנן היו דקלים על הגבול של כרמו של רב יוסף, הצפרים שהתישבו על הדקלים היו יורדים לגפנים וגרמו להפסד, רב יוסף דרש מרבא שיקצוץ את הדקלים.

וכן שם (בדף כז, ב) כמה משניות בענין אילן המזיק בשדה חברו ומפריע את המעבר ברשות הרבים מותר לקצוץ ענפיו.

וכן פוסק הרמב"ם (בפ"ו מהל' מלכים שם): אבל קוצצין אותו אם מזיק אילנות אחרים או מפני שמוזיק בשדה אחרים.

הבאנו לעיל את דברי בעל החו"י (בתשובה קצ"ה) המתיר מטעם מוזיק, קציצתו של אילן המאפיל על חלונו, מ"מ מסיק שם, שאם אפשר בקציצת קצת מענפי האילן לא יקצצו כולו, אף שבמשך הזמן יצטרך שוב לפעולה זו ומשום טרחה כל דהו לא נתיר. וע"י בס' חקרי לב (בחיו"ד יא) שנשאל מאחד הנטרד מאד מהזובובים הנמשכים לגפן שבחצרו בזמן הבשלת הענבים וברצונו לעקור, והעלה שבעצם אין בעקירה זו משום השחתה, אך משום צוואת מהריה"ח בס' חסידים (כדלעיל) חוכך להחמיר בעקירה ממש, ומיעץ להשאיר רק את השורש וענף אחד מן הגפן או לעקור עם הגוש ולהעבירו למקום אחר. מיהו אף לקצוץ ענפים מעץ פרי, יש אומרים דאסור (מובן שאין הכוונה על זמירה הדרושה לגידול העץ והרי נאמר: שש שנים תזמר כרמך, וע"י בדרכ"ת יו"ד קט"ז ס"ק ג"א בשם מהר"י באסאן ובית יצחק ואף השיג שם על עצה זו של כריתת ענפים) ונראה כוונתו, דמשום סילוק היזקא כגון הכא באמת מותר ואף ליכא למיחש לטעמא דסכנה שנאמר רק בקצוץ לגמרי את העץ.

ג. קציצה לשם מצוה

יש וקציצתו של עץ מאכל היא מצוה.

ותני רבה בר בר חנא קמיה דרב, נטיעותי קצצת, הלה טוען, אתה אמרת לי לקוצצו פטור, ומוקמינן שם באילן העומד לקציצה (אשרה או עץ הגוטה לרשות הרבים ומתיירא שמא יפול על אדם וימות — רש"י) והתובע טוען: אנא בעינא למיעבד הא מצוה. (ב"ק צא, ב).

מהסוגיא מוכח ופשוט הדבר, דאף עץ מאכל המזיק את הרבים מצוה לקוצצו ודומיא דאשרה (ועי' בע"ז מח, א).

וכן פוסק הרמב"ם (בפ"ו מהל' חובל ומוזק הי"ג): ואילן העומד לקציצה מפני שהוא מוזק את הרבים, וקדם אחד וקצץ אילן זה שלא מדעת הבעלים, חייב לשלם לבעלים שהרי הפקיען מלעשות מצוה.

ועי' בס' פנים יפות לבעל ההפלאה (בפ' שופטים שם) דאין בעקירת מצוה משום עשה דוחה ל"ת אלא בכגון זה אין איסורא כלל.

האם רק קציצה של מצוה כנ"ל מותרת או גם לצורך עשיית מצוה בעצים כגון עצים למערכה, לכלי המקדש או לבנין ביהכנ"ס?

הגאון בעל שאילת יעבץ (תשרי ע"ו) מחדש שאף לצורך מצוה אין בו איסור כלל, והוכחתו מגמ' תמיד (כט, א) שאמנם גמנעו מלהביא לעצי המערכה משל גפן חיות, אך מטעם ישוב ארץ ישראל (ועי' לעיל בפ' טעמי האיסור ומבואר שם) ולא משום איסור כריתת אילן מאכל דשרי לדבר מצוה ולכן בבית שבנה שלמה כתוב (מלכים א' ו) ויעש בדביר שני כרובים עצי שמן ושתי דלתות עצי שמן (ובתרגום יונתן שם — עצי זית) ועי"ש שדחה פ"י רד"ק שנדחק לומר שהשתמש בעצים זקנים שאינם עושים פירות.

ועי"ש שנשאל אם מותר לקוץ גפן לשם הרחבתו של בנין בית הכנסת ומשיב לקולא כדבר פשוט מאד ואם הותר הדבר מכללו בהדיוט וכמו שכתב הרא"ש ק"ו לגבוה ולדבר מצוה.

וכן התיר בדברי חיים (ת"ב תיו"ד נ"ז) לעקור עצי פרי לבנין מקוה במקומם ואין בזה משום סכנה (וכנראה משום שזה היתר גמור).

וכן בשו"ת רענת יצחק (סי' ס"ד, מובא בדרכי"ת שם) נשאל אם מותר לקצוץ ענף מעץ מאכל הגוטה על הסוכה והשיב להיתר משום צורך המצוה, מה גם שאינו קוצץ כל האילן.

ועי' בתשרי נו"ב תניינא (חאהע"ז מ"ט) שכתב שאין לחוש לציוואת מהרי"ח משום סכנה אם הוא לצורך מצוה ושומר מצוה לא ידע דבר רע. חשש סכנה מתי?

האם יש להמנע מכריתת עץ המותרת עפ"י ד"ת, משום חשש סכנה

מדר' חנינא הנ"ל. בפ' טעמי האיסור אות ג' הבאנו את דבריו של ס' חסידים הכותב, שאף באופן המותר יש להזהר, הזכרנו ג"כ שרבו המחמירים בין הפוסקים מכיון שחמירא סכנתא ועדיין הדבר טעון בירור.

בעל ה"שאלת יעבץ" (בתשו' הנ"ל) אם אמנם מסכים לדינא לדעת הרא"ש והט"ז בדין צריך למקומו, מ"מ מצדד לאסור את הקציצה למעשה משום סכנה ולדעתו ההיתר של רבינא במעולה בדמים הוא רק מאיסור ל"ת אבל טעמא דסכנה לא בטיל (וכאמור לעיל מתיר בכ"ז לדבר מצוה בלי חשש ופקפוק).

ועי' בשו"ת בנין ציון (ח"א סי' סא) שהרבה להשיב על דבריו והביא ראיות מוכחות דאם אין איסור ל"ת אין גם משום סכנה, וכן בשו"ת אבני צדק (חיו"ד מובא בדרכ"ת שם).

חושבני, כי דברי הרמב"ן בחידושו לבבא בתרא (דף כו, א בענין של רבא ורב יוסף שהבאנו בפ' טעמי ההיתר לעיל) יועילו הרבה לביורור של ענין.

הרמב"ן (שם) עומד על דברי רבא לרב יוסף: אנא לא קייצנא משום דרב ור' חנינא וזה לשונו:

קשיא לן, אמאי לא? והרי הוא מו"ק ומצוה להרחיק את עצמו מפילו להפסיד כל מה שיש לו, ולא יפסיד חברו פרוטה! וברור מדבריו (ואגב משנת חסידים היא וצריכה לימוד) דבזמן של היתר גמור ומצוה (ובעיקר אם ע"י קיום האילנות נגרם נזק לזולת ומכש"כ לרבים) אין לחשוש כלל מדר' חנינא. אף מישובו של הרמב"ן (שם) על קושיתו, יש ללמוד בנידון חז"ל: ונראה שלא הודה לדבריו אלא שהיה סבור דבין גפנים לגפנים, בין אילנות לגפנים בב' אמות סגי בבבל, ולא רצה לחלוק עליו, אלא בענין שאמרו, אם קודם מעשה אמרה, שומעין לו, ואם לאחר מעשה אמרה אין שומעין לו, אמר לו לקוץ הוא בעצמו, ואנן כרב יוסף קיי"ל. ונראה להסביר דבריו, כי רבא חשב שהרחיק את הדקלים מהגפנים כדין, רב יוסף בא לחדש הלכה כי מאילן לגפנים בעינן טפי, היות שרב יוסף היה נוגע בדבר וזה בשעת מעשה ואז אין שומעין לו (ועי' ביבמות עז, א ובתוס' שם ד"ה אם), היה חוכך רבא לקבל דין זה ואף שלא רצה לחלוק עליו והסכים לקוץ, חשש משום דר' חנינא בזמן שהיה מסופק בהיתר הקציצה, ולכן אמר לרב יוסף, אי ניחא ליה ליקוץ! כלומר, אם ברור לך הדין קצוץ אתה בעצמך.

ומכאן דחשש סכנה כשאנינם בטוחים בהיתר ואף שמתעוררים ספקי דדינא וקושי ההכרעה בין הפוסקים.

נבין בזה את עיקר המעשה דר' חנינא ובנו, כי לכאורה יפלא, מדוע

קץ שיבחת בנו תאנה לפני זמנה ולא חש לאיסור תורה מפורש? אלא ע"כ בודאי לא קץ ח"ו דרך השחתה חשב שהגיע זמנה עפ"י דין לקוצצה אך טעה כנראה בשיקול דעתו (ועי' בחת"ס יו"ד ק"ב).

ומכאן החובה לגישה רצינית ביותר ולדיון מקיף בכל מקרה שצדדי ההיתר אינם ברורים די צרכם.

ועי' בס' ישועת משה (להגרי"מ אהרנסון שליט"א — פתח תקוה תשכ"ז) שהורה למעשה בענין עקירת פרדס לצורך בית הקברות, למנוע מים עד שיחדלו העצים לעשות פרי, באם ישנה אפשרות לחכות, באם לאו, למכור את העצים לגכרי על מנת לקוצצם ושהוא יקצצם וגם אז סמוך להתחלת העבודה בסדור המקום למטרה הנ"ל.

*

סיכום

לסיכומם של דברים נראה שהגענו בס"ד לבירורים דלקמן:

- א. איסור תורה בל"ת ועשה חל על קציצתו של עץ מאכל בדרך השחתה ואף סכנה בדבר כדאיתא בגמ' ב"ק שם.
- ב. עץ מאכל לגבי דין זה, נקרא כל עץ חי הנושא פירות, אף פירות מועטים כשעור שקבעו חכמים, מכיון שאפשר להחזיר את העץ לתגובה רגילה ע"י טיפול מתאים בו, הוא הדין נטיעות ושתילים שעדיין לא הגיע זמנם לשאת פרי (המחלוקת בין רש"י ותוס' כדלעיל היא רק בענין חיוב מלקות).
- ג. אף כריתת ענפים (ללא כל צורך לקיומו של העץ כמובן) או העברתו עם שרשיו והגוש שלו למקום אחר (ללא כל צורך מיוחד כדלעיל) יש אוסרים.
- ד. עץ שהזקין או נגוע במחלה מותר בקציצה רק עפ"י קביעת מומחים שאין להבריא ולהחזירו לקדמותו והוא במצב של גיוון מוחלט.
- ה. צרכים אחרים המתעוררים, כגון לצורך מקומו (לדבר הרשות או לדבר מצוה), דילול עצים כשאחד מפריע לשני וכן בעיית התיכנון הממשלתי וכ"ו צריכים דיון מקיף לגופו של כל דבר (ואין דבר דומה למשנהו) ואין לעשות מעשה מבלי היתר מיוחד של חכמים מובהקים (ועי' בדרכ"ת יו"ד סי' קט"ז ס"ק נ"ד בשם שו"ת אמרי אש שאם ישנם שלשה רבנים מסכימים אין בדבר חשש סכנה, ועי' בס' ישועת משה שהתנה תנאי זה להוראתו הנ"ל).